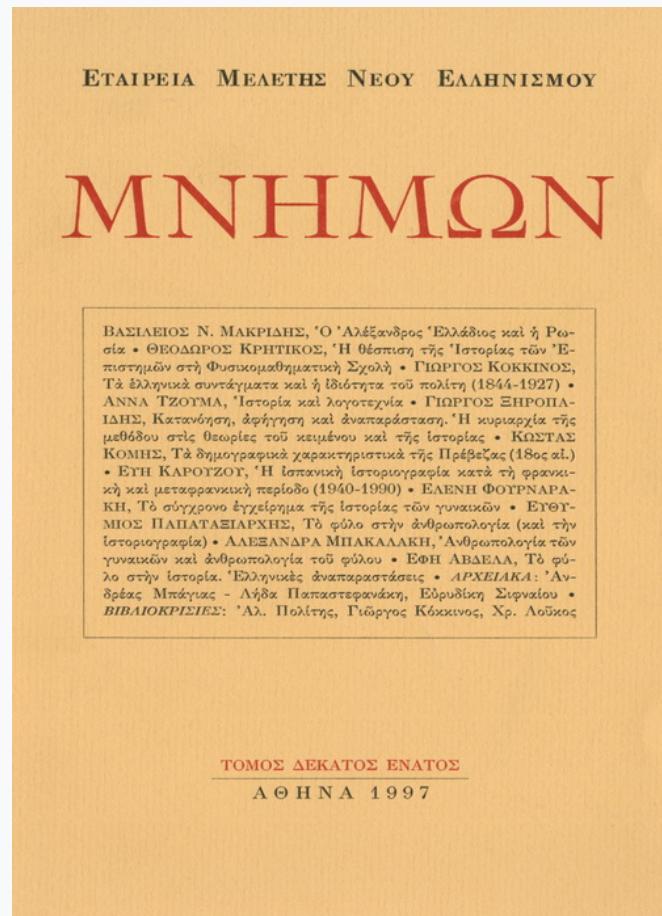

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

Κ. Π. Κωστής, Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.388](https://doi.org/10.12681/mnimon.388)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1997). Κ. Π. Κωστής, Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας. *Μνήμων*, 19, 262-264. <https://doi.org/10.12681/mnimon.388>

γραφέα να αγνοεί τον εθνικισμό της ελληνικής διασποράς, όπως αυτός εκφράστηκε παραδείγματος χάριν μετά την Επανάσταση των Νεοτούρκων από στρώματα της ελληνορθόδοξης κουνότητας της Κωνσταντινούπολης και των πόλεων των μικρασιατικών παραλίων και κυρίως από συντεταγμένες ομάδες της λαϊκής και εκκλησιαστικής διανόησης, καθώς και από τμήματα της επιχειρηματικής αστικής τάξης; Αν όμως ο ελληνικός εθνικισμός συνδυάζει, όπως τουλάχιστον πιστεύουμε, επερόκλητα γνωρίσματα συγκροτώντας δύο διακριτές, αλλά και αλληλοεπικαλυπτόμενες και αλληλοδιεισδύουσες ιδεολογικές παραδόσεις με βάση το εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς

του, αυτήν του πολιτικού και αυτήν του βιολογικο-πολιτισμικού έθνους, χωρίς ταυτόχρονα να αποτελεί διακεκριμένη περίπτωση ή εξαίρεση από έναν καθολικά ισχύοντα και διετορικό παρόντα κανόνα, τότε εύλογα καταδεικνύεται το επισφαλές μιας τέτοιας απόπειρας κατηγοριοποίησης. Μιας κατηγοριοποίησης που εξαντλείται στην εργαλειακή και στενά ταξινομική σκοπιμότητά της και αναιρεί την ιστορική συνάφεια των ιδεολογικών κατασκευών στο όνομα μιας δομικής προσέγγισης του πεδίου του εθνικιστικού λόγου, η οποία εμφφρείται αποκλειστικά σχεδόν από τη λογική και τη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Κ. Π. Κωστής, *Στὸν καιρὸν τῆς πανώλης. Εἰκόνες ἀπὸ τὶς κοινωνίες τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, 14ος-19ος αἰώνας*, Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο 1995, 463 σ.

‘Η ὅλη μελέτη διαρθρώνεται σὲ 19 κεφάλαια. Στὰ πρῶτα ἀπὸ αὐτά, ὁ συγγραφέας ἀναλύει τὴ μέθοδό του, τὰ προβλήματα τῶν πηγῶν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὄποιο τὸ ἔξταζόμενο θέμα ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Ἐπισημαίνεται κυρίως ὅτι μέχρι τὴν «παστεριανὴ ἐπανάσταση» κυριάρχησε ἡ ἵπποκρατικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀσθένεια, μὲ τὶς μεταλλαγές ποὺ ἐπέφερε καὶ σὲ αὐτὴν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ὁρθολογικὴ ἔρμηνεια τῆς ἀρχαιότητας στὴν ἡμική-նπερβατικὴ ἔξήγηση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τονίζονται οἱ κίνδυνοι ἀπὸ μιὰ ἔρμηνειτικὴ προσέγγιση ποὺ δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ σύγχρονη εἰκόνα γιὰ τὴν ἀσθένεια διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὴν παραδοσιακή. Ἐπομένως, γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος, ἐπιβάλλεται ἡ χρησιμοποίηση τῆς ὀπτικῆς τῶν κοινωνιῶν, ὅπου ἐγγράφονται οἱ ἐπιδημίες αὐτές.

Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια θίγονται θέματα ὅπως:

— Χαρακτηριστικὰ τῆς πανώλης, τρόπος μετάδοσῆς τῆς, συμπτώματα.

- Ο μεγάλος ἀριθμὸς τῶν θυμάτων καὶ τὰ προβλήματα ἐκτίμησης τῶν συνοικιῶν ἀνθρώπινων ἀπωλειῶν.
- Λίτια τῆς νόσου (θεωρία τοῦ μιάσματος ἢ τῆς μετάδοσης).
- Ἡλικίες, φύλο καὶ κοινωνικὲς κατηγορίες ποὺ πλήττονται περισσότερο.
- Πῶς ἀντιδροῦν στὴν ἐπιδημία οἱ πλητύμενες κοινωνίες (ἀν ἀναζητοῦν ἀποδιοπομπαῖο τράγο γιὰ τὰ δεινά τους, στάση ἀπέναντι στὸ θάνατο κλπ.).
- Δημογραφικές, κοινωνικές καὶ οἰκονομικές συνέπειες τῆς ἐπιδημίας (πληθυσμιακὰ κενά, ἀποδιοργάνωση οἰκονομίας, ἀναδιανομές τοῦ πλούτου κ.ἄ.).
- Ἀν φεύγουν, ἐμπρός στὴν ἐπιδημία, οἱ πληθυσμοί, ἢ μένουν καὶ τὴν ἀντιμετωπίζουν μοιρολατρικά.
- Ποιὸς ὁ ὑγειονομικὸς ἔξοπλισμὸς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νόσου (λοιμοκαθαρτήρια, νομοθεσία κλπ.).
- Τὰ θέματα αὐτά, καὶ ἀλλα πολλά, ἀντιμετωπίζονται μὲ εύρυτατη χρήση τῶν σχετικῶν πηγῶν καὶ οὐσιαστικὴ γνώση τῆς

ὑπάρχουσας βιβλιογραφίας. Άπο τις πολυπληθεῖς μαρτυρίες, χρησιμοποιοῦνται συστηματικὰ ὅσες διακρίνονται γιὰ τὴν ποσιλῆ τους πληροφόρηση: καλύπτουν πολλές παραμέτρους τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευση ἀντικειμένου. "Ετοι, οἱ Ιατροὶ Α. Γεωργιάδης-Λευκίας καὶ Γ. Κ. Ἡπίτης θὰ ἀναφερθοῦν σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ κεφάλαια, ἐπειδὴ στὰ σχετικὰ μὲ τὴν πανούκλα πονήματά τους ἐπιχειροῦν, μὲ τὶς γνώσεις τῆς ἐποχῆς τους, ἐργηνεία πολλῶν ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ ἔθεσε στοὺς Ιατρούς κύκλους καὶ τὴν τότε κοινωνία ἡ ἐπιδημία.

Τὸ ἔργο καλύπτει, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο του, μιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο: 140-190 αἰώνα. Ἀρκετὲς φορὲς οἱ ἀναφορὲς πηγαίνουν ὡς τὸν Ἰουστιανιανό, καὶ παλαιότερα. Τὸ εὐρὺν αὐτὸν χρονικὸν ἀνάπτυγμα καθιστᾶ ἀναγκαῖα τὴν παράλληλη παρουσίαση μαρτυριῶν ποὺ ἐγγράφονται σὲ τελείως διαφορετικοὺς χρόνους καὶ χώρους. Γιὰ παράδειγμα, στὴ διαπραγμάτευση ἐνὸς κεφαλαίου χρησιμοποιοῦνται πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται:

Κωνσταντινούπολη	1347
Χάνδακα	1605 αἱ.
Σέρρες	1641-2
Αθήνα	1789
Κεφαλονιά	1816
Αἴγινα	1827-8
Πόρο	1837

Τὸ πρόβλημα ποὺ τίθεται εἶναι ἀν μπροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν συγχριτικὰ φαινόμενα (τῆς ἐπιδημίας ἐδῶ) ποὺ ἔχουν παραχθεῖ σὲ διαφορετικοὺς ἴστορικοὺς χρόνους καὶ σὲ διαφορετικὸν κοινωνικὸν πλαίσιο. "Ο συγγραφέας φάνεται νὰ μὴν ἀγνοεῖ τὸ ζήτημα ὅταν γράφει «ὅ λοιμὸς τῶν Μουσουλμάνων εἶναι κάτι πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ λοιμὸς τῶν Χριστιανῶν, ἔστω καὶ ἐὰν τὰ κλινικὰ συμπτώματά του εἶναι τὰ ίδια». Ἀφοῦ ἡ παράλληλη αὐτὴ παρουσίαση θεωρήθηκε ἀναγκαῖα, θὰ ἥταν προτιμότερο νὰ εἰχαν ἐπισημανθεῖ ἐκτενέστερα καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅλα τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται, ὡστε νὰ ἀποφευχθοῦν τυχόν ἀντιρρήσεις ἡ παρανοή-

σεις. Ἰδιαίτερα, μάλιστα ποὺ μὲ τὴν ἔλειψη εύρετηρίων δὲν εἶναι εὔκολη ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ συσχέτιση τῶν φαινομένων στὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο, καθὼς καὶ ἡ θεματικὴ τους ὅμαδοποίηση. Τὴν μὴ παρουσία τῶν ἐργαλείων αὐτῶν γιὰ τὴν ἀναζήτηση πολλαπλῶν πληροφοριῶν σὲ ἓνα βιβλίο πυκνογραμμένων 400 καὶ ἀνω σελίδων, θὰ αἰσθανθεῖ ἔντονα ὅποιος θελήσει νὰ τὸ χρησιμοποιήσει μετὰ τὴν πρώτη ἀνάγνωση. Θὰ ἀναγκασθεῖ νὰ κάνει τὸ δικό του εύρετήριο.

Κώστας Π. Κωνστίκης

ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΠΑΝΩΛΗΣ

Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής γεωπονίας,
14ος-19ος αιώνας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΣ ΕΚΔΟΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Πρεσβυτήριον του γραμματείου
Παραγγελίας Συνόδου Λαζαρέως
ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1995

"Η μεγάλη συμβολὴ τῆς μελέτης, γιὰ τὴν ἔλληνηκὴ τουλάχιστον βιβλιογραφία, ἔγκειται στὶς προτάσεις ποὺ διατυπώνονται γιὰ μιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς ἐπιδημίας. "Εχοντας ὁ συγγραφέας ἀφομοιώσει δημιουργικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐπιδημίες πρόσφατα πορίσματα Ιατρῶν καὶ ἴστορικῶν, μᾶς κατευθύνει σὲ μιὰ ἴστοριογραφικὴ περιπλάνηση, ὅπου πρωταγωνιστής δὲν εἶναι μόνον δ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ τὰ τρωκτικὰ καὶ οἱ ψύλλοι. Αὐτὰ παράγουν τὴν νόσο, ἀπὸ τὴν ἀντοχὴν ὡτῶν στὸ κρύο ἢ τὴν ζέστη

ή τὸ βάκιλλο τῆς πανούχλας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμό, ή δυναμικότητα τῆς ἐπιδημίας, ὁ ρυθμὸς διάδοσής της, ή ἀναπαραγωγὴ της, τὰ καταστροφικά της ἀποτελέσματα. Ξεφεύγοντας, ἔτσι, ἡ μελέτη ἀπὸ τὶς δύο τώρα ἀποκλειστικὰ ἀνθρωποκεντρικὲς ἔρμηνες, ἀνοίγει νέα πεδία γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος.

Σὲ παράρτημα δίνεται μιὰ ἀναλυτικὴ, τεκμηριωμένη καὶ πολὺ χρήσιμη χρονογραφία τῆς πανόλης στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο (19ος-19ος αἰώνας). Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἕνας *corpus* μαρτυριῶν ποὺ ἀποτελεῖ πλέον τὴ βάση γιὰ ὄποιαδήποτε μελέτη αὐτῆς τῆς νόσου καί, συγχρόνως, ἐπιτρέπει τὸν ἐμ-

Πανεπιστήμιο Κρήτης

πλουτισμό της μὲ τὸν ἐντοπισμό, ἐνδεχομένως, νέων σχετικῶν δεδομένων.

‘Η μελέτη καλύπτει οὐσιαστικὸ κενὸ στὴ νεοελληνικὴ ἴστοριογραφία καὶ θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὶς κοινωνικές ἐπιστῆμες γενικότερα. ’Ἐπὶ πλέον, λόγω τοῦ ἐξεταζόμενον θέματος, θὰ εὐαισθητοποιήσει καὶ πολλοὺς ἀλλούς ἀναγνῶστες, εἰδικοὺς καὶ μὴ. Τὸ AIDS, μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ προκαλεῖ, ἔχει κάνει ἐπίκαιρες τὶς ἐπιδημίες τοῦ παρελθόντος: ἀναζητοῦνται σ’ αὐτές, συμπεριφορές καὶ νοοτροπίες ποὺ θὰ βοηθήσουν, ἐνδεχομένως, στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων ποὺ ὀδυνηρὰ θέτει τὸ παρόν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Πέπη Γαβαλᾶ - Έλένη Γαρέζου, *Tὰ γλυπτὰ μνημεῖα τοῦ κοιμητηρίου Ἀγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ός αιώνας)*, ἔκδ. ‘Γπουργεῖο Αιγαίου - Δῆμος Ερμούπολης, Γνώση, ’Αθήνα 1994, 789 σ.

‘Η ἴστορικότητα τοῦ θανάτου ἔχει τὶς τελευταῖς δεκαετίες ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἔρευνα. Πιὸ γνωστὲς είναι οἱ προσεγγίσεις τοῦ Philippe Ariès καὶ τοῦ Michèle Vovelle. ‘Η πρώτη ταξινομήθηκε ὡς ποιοτική, γιατὶ στηρίχθηκε κυρίως σὲ φιλολογικὲς μαρτυρίες· ἡ δεύτερη ὡς ποσοτική, ἐπειδὴ βασίστηκε σὲ πηγὲς ποὺ ἀποτελοῦν σειρά, ὅπως οἱ διαθῆκες. ’Ωστόσο, διαχωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται αὐθαίρετος, ἀφοῦ καλλιστα μπορεῖ νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο μέθοδοι σ’ ἓνα ἴστοριογραφικὸ κείμενο.

‘Ο ἔρευνητικὸς ὄρίζοντας διευρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν ἀπὸ τὶς γραπτὲς μαρτυρίες ἡ προσοχὴ τῶν μελετητῶν στράφηκε καὶ στὰ ταφικὰ μνημεῖα. Τὰ νεκροταφεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴ δική τους ἴστορία. Παρακολουθοῦν, κυρίως στὴ μέση καὶ μακρὰ διάρκεια, τὶς ἀλλαγές τῶν κοινωνιῶν μέσα στὶς ὄποιες ἐγγράφονται. ’Επομένως, ἀποτελοῦν μάρτυρες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν σ’ αὐτές.

‘Η καταγραφὴ τῶν ταφικῶν μνημείων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπιχειρηθοῦν ὑποθέσεις μεγαλύτερης ἐμβέλειας γιὰ τὶς θρησκευτικές συμπεριφορές ποὺ συνδέονται μὲ τὸν θάνατο. ’Απ’ ὅσο γνωρίζω, διαβέτουμε, γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, δύο μόνον τέτοιες ἀναλυτικές καταγραφές: τοῦ Α’ Νεκροταφείου ’Αθηνῶν, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1972¹, καὶ τοῦ Νεκροταφείου τοῦ ’Αγίου Γεωργίου στὴν ’Ερμούπολη, ἡ οποία ἐδῶ παρουσιάζεται.

Οἱ κυρίες Π. Γαβαλᾶ καὶ Ε. Γαρέζου πραγματοποίησαν άθλο περιγράφοντας ἀναλυτικὰ 530 ταφικὰ μνημεῖα πουκίλων τύπων (μαυσωλεῖα, ἐπιτύμβιες στῆλες, λάρνακες κλπ.), ποὺ μνημονεύουν θανάτους ἀπὸ τὸ 1823-1984. ’Αφοροῦν κυρίως στὶς ἀνώτερες καὶ μεσαῖες κοινωνικές ὅμαδες.

1. Ε. ’Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, *Μητρώον Α’ Νεκροταφείου Αθηνῶν, Α’ Σάνη, Ιον Τμῆμα*, ἔκδ. Δήμου ’Αθηναίων, ’Αθήνα 1972.